

GORAN MILJAN

*Srednjoeuropsko sveučilište
Budimpešta, Mađarska*

Izvorni znanstveni članak

UDK: 329.18(497.5)“1941/1945”:316.2 Weber, M.

„Karizmatični“ Poglavnik? Poglavnik i formiranje karizmatске zajednice – primjena i korisnost Weberova koncepta karizme

U svome tekstu autor, primjenjujući koncept karizme i razvoj njegovoga značenja od Maxa Webera do Aristotele A. Kallisa, analizira formiranje prvotnih odnosa stvorenih unutar Ustaškog pokreta, tj. između njegova Poglavnika, Ante Pavelića, i njegovih najbližih sljedbenika. Detaljnom analizom uspostavljenih odnosa i njihovih razvojnih procesa autor zaključuje da se ti prvotni odnosi mogu promatrati i analizirati unutar šireg konteksta bezuvjetnog prihvaćanja karizmatске ličnosti, tj. stvaranja karizmatске zajednice, što čini odmak od često pojednostavljenog istraživanja tih odnosa prema jednostavnom principu vođa-podanici, tj. umjetno stvorenom kultu ličnosti. Ovako uspostavljeni odnosi imali su svrhu bezuvjetnog ostvarenja tzv. ‚mobilizirajućeg mita‘, utjelovljenog u liku i djelu Poglavnika, te ostvarenje ideje o karizmatizaciji ‚organski‘ zamišljene narodne zajednice.

Ključne riječi: Max Weber, karizma, kult vođe, Poglavnik, ustaše

U suvremenoj svakodnevici termin karizma često se koristi u derogiranom značenju. Popularno rasprostranjena upotreba navedenog pojma dovela je do toga da se on danas primjenjuje u različitim kontekstima i u različite svrhe te se najčešće veže za medijski eksponirane ličnosti, bilo za političare, filmske zvijezde ili sportaše. Prema Bensmanu i Givantu „...pojam je danas našao široku primjenu u gotovo svakoj situaciji u kojoj je prisutna popularnost političke ili neke druge javne osobe“.¹ Dakako, ovakva popularna, svakodnevna upotreba, u potpunosti je odvojena od osvrta na korijene, značaje i objašnjenja prvotnog, odnosno s vremenom razvijenog pokušaja znanstvenog tumačenja karizme.

Sam termin karizma ušao je u primjenu u društvenim znanostima relativno kasno. Upravo je Max Weber, njemački sociolog i teoretičar, uveo te na znanstvenu

1 Joseph Bensman i Michael Givant, „Charisma and Modernity: The Use and Abuse of a Concept“, u Ronald M. Glassman – William H. Swatos, ed. *Charisma, History, and Social Structure*, Westport Connecticut, New York – Greenwood Press, London 1986, 28.

razini pokušao elaborirati i prikazati osnovne značajke karizmatične vlasti. Karizma kao koncept postala je značajna i naglašavana u razdobljima koja su pokušavala objasniti i analizirati vladajuće strukture fašističkih i komunističkih, tj. totalitarnih pokreta i režima. Ta objašnjenja i analize težile su znanstvenom shvaćanju i proučavanju onoga što se činilo iracionalnim, tj. pokušaju objašnjenja magnetizma i zavedenosti koje su pojedine osobe izvele nad širokim masama, te ih u toj „euforiji“ i zavedenosti određenim „mitovima“ vodili prema ostvarivanju (vrlo često) revolucionarnih i radikalnih ideja i ciljeva.

Glavni argument ovoga članka jest da karizma kao koncept, u smislu u kojem ga je razvio Weber, a nadopunili neki njegovi sljedbenici i kasniji teoretičari, predstavlja koristan analitički alat, posebice prilikom bavljenja fašističkim pokretima i režimima, u kojima je vođa imao neospornu vodeću ulogu, izraženu poznatom Weberovom rečenicom: „Zapisano je... ali ja vam kažem...“.² Također, smatram da je značaj Weberovog koncepta upravo u tome što, kako kaže Glassman, „spaja povijesnu teoriju ‚velikih ljudi‘ s analizom forme vlasti i socijalnih struktura“.³

U istraživanjima fašizma, bilo pokreta, bilo režima, karizma i danas zauzima značajno mjesto. Tomu u prilog govore i brojne studije te pokušaji analize i interpretacije samog termina i njegova značenja. Ovdje svakako treba spomenuti knjigu Constantina Iordachia *Charisma, Politics and Violence: The Legion of the „Archangel Michael“ in Inter-war Romania*,⁴ zatim specijalno izdanje časopisa *Totalitarian Movements and Political Religion* iz 2006. u potpunosti posvećenog analizi, interpretaciji i upotrebi pojma karizme,⁵ te svakako članak Aristotele A. Kallisa „Fascism, Charisma and Charismatisation: Weber’s Model of Charismatic Domination and Interwar European Fascism“,⁶ koji je uslijedio kao svojevrsni osvrt na spomenuto izdanje časopisa *Totalitarian Movements and Political Religion*. Dakle, vidljivo je da karizma u suvremenoj historijskoj analizi, prvenstveno fašističkih pokreta/režima, i danas zauzima značajno mjesto.

Pitanje ustaša i njihova režima te njihove analize unutar fašističkih studija još uvijek je zapostavljeno i zanemareno kao takvo. Stoga ne čudi nepoznavanje materije kod stranih autora koji se bave ovom tematikom.⁷ Jedan takav primjer jest i Kallisov

2 Max Weber, *The Theory of Social and Economic Order*, The Free Press, New York 1964, 361.

3 Ronald M. Glassman, „Epilogue: Charisma nad Social Structure – The Success or Failure of Charismatic Leadership“, u Ronald M. Glassman and William H. Swatos, *Charisma, History and Social Structure*, n. dj., 179.

4 Constantin Iordachi, *Charisma, Politics, and Violence – The Legion of the Archangel Michael in Inter-war Romania*, Trondheim Studies on East European Cultures and Societies, 2004.

5 *Totalitarian Movements and Political Religion*. Vol. 7, No. 2, London, 2006.

6 Aristotle A. Kallis, „Fascism, Charisma and Charismatisation: Weber’s Model of Charismatic Domination and Interwar European Fascism“, u *Totalitarian Movements and Political Religion*, Vol. 7, No. 1, London, 2006.

7 Vidi primjerice Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, Routledge, London and New York 1991; Stanley G. Payne, *A History of Fascism*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1995; Michael Mann, *Fascists*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne 2004.

članak „The Regime-Model of Fascism. A Typology“, u kojem autor pokušava dati radnu definiciju za određivanje sadržajnih komponenti fašističkih i parafašističkih režima.⁸ Unutar tog članka Kallis uopće ne spominje ustaše i njihov režim, bilo kao parafašistički bilo kao fašistički. Glavni razlog tomu treba tražiti u pomanjkanju suvremene literature koja se bavi analizom ustaškog pokreta/režima, a koja bi ga analizirala i prikazala unutar šireg spektra ideologije fašizma, bilo kao pokreta, bilo kao režima, a pritom se prvenstveno koristeći metodologijom transfera ili komparacije koje bi omogućile njegovo šire pozicioniranje te istodobno i doprinijele, ne samo proučavanju ustaškog pokreta i režima, već i fašizma kao eklektične ideologije sklone raznim permutacijama.

Od religije do znanosti

Koncept karizme prošao je kroz različite faze, faze mijenjanja objašnjenja, značenja i upotrebe. Tako i John Potts u svojoj knjizi tvrdi da je termin prošao put transformacije od religijske i socijalne do svakodnevne upotrebe.⁹ Također, važno je napomenuti da sam termin nije nastao kao Weberov originalni konstrukt. Naprotiv, njegova povijest seže sve do poslanica sv. Pavla i upravo u njima nailazimo na karizmu kao odraz posebne kvalitete ili dara kod određenih pojedinaca.¹⁰ Tijekom srednjeg vijeka termin nestaje iz opće upotrebe, no polovicom 19. stoljeća ponovno ga otkriva Rudolph Sohm, od kojega Weber preuzima i razrađuje sam termin i njegov koncept.¹¹ Osnovna razlika između izvornog značenja karizme i toga kako ga definira Weber, jest u tome što se karizma u poslanicama sv. Pavla veže uz zatvorenu i malu kršćansku zajednicu njegova vremena, dok s druge strane Weber svoj koncept karizme proširuje i primjenjuje na različite kulture i osobe tijekom različitih povijesnih razdoblja.¹² Dakle, Weber proširuje njegovu upotrebu izvan religijskih okvira, ali pritom nedvojbeno zadržava komponentu religijske, mistične moći, tj. misije pojedinca.

U analizi oblika moći i autoriteta Weber raščlanjuje tri tipa vlasti. To su legalna vlast s birokratsko-administrativnim sustavom, zatim tradicionalni autoritet i u konačnici karizmatični autoritet. Svi oni baziraju svoje pravo na vlast putem racionalnog, tradicionalnog ili karizmatičnog temelja.¹³ Dakako, kada analiziramo Weberove postavke pojedinih slučajeva autoriteta moramo imati na umu sam način na koji

8 Aristotle A. Kallis, „The ‘Regime-Model’ of Fascism: A Typology“, u *European History Quarterly*, Vol. 30, No. 1, 2000.

9 John Potts, *A History of Charisma*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2009, 1.

10 Vidi Potts, n.dj., 23-36.

11 H. H. Gerts and C. Wright Mills, „Bureaucracy and Charisma: A Philosophy of History“, u Ronald M. Glassman and William H. Swatos, Jr. *Charisma, History, and Social Structure*, n.dj., 12.

12 Potts, n. dj. 119.

13 Weber, n.dj., 328.

ih je Weber zamislio i kao takve analizirao, razradio i opisao. Ovdje se misli na njegov konstrukt idealnog tipa kao okvira analize tih sustava. Naravno, treba imati na umu da se ovako zamišljen idealni tip, koji prvenstveno služi stvaranju hipoteza, rijetko, ili gotovo nikada, ne realizira u stvarnosti.¹⁴ Weberov idealni tip ne opisuje točnu putanju određene akcije, tj. njenu definitivnu normu, već samo uspostavlja njezin idealni kurs na normativnoj razini.¹⁵ Stoga, prema Kallisu „Weberova analiza karizmatične dominacije artikulirana je u idealnotipskim terminima koji više odgovaraju heurističkim funkcijama konceptualnog modeliranja, nego opisivanju povijesnih stvarnosti“.¹⁶ Također, ono što treba imati na umu, jest činjenica da je Weber svoje idealnotipske konstrukte izvodio unutar općeprihvaćenog promišljanja između racionalnog i iracionalnog. Dakle, njegovi idealni tipovi opisuju „objektivno moguću“ putanju akcije.¹⁷ Upravo u tom smislu treba pristupiti i konceptu karizme. Stoga smijemo zaključiti da se idealni tip karizme ne uzima kao strogo definirani, već kao primjer na temelju kojega se mogu vršiti razne komparacije ili analize analognih slučajeva, te iznošenje i testiranje određenih hipoteza. Unatoč tomu što će većina povijesnih slučajeva varirati u odnosu na Weberov idealni tip, on nam svejedno može poslužiti kao teorijska osnova koja nam omogućuje uspoređivanje i analiziranje određenih empirijskih slučajeva.¹⁸

Koje su osnovne značajke Weberovog karizmatičnog autoriteta? Weber definira karizmatiku vlast kao „...određenu kvalitetu pojedine osobnosti, čijom je vrlinom ona odvojena od običnih ljudi i tretirana kao da je nadaren natprirodnim, nadčovječnim ili u najmanju ruku specifično iznimnim moćima ili kvalitetama. Te vrline su takve da nisu dostupne običnim osobama, već je njihovo ishodište božansko ili uzorno i na takvim temeljima pojedinac je smatran vođom.“¹⁹ Vidljivo je da Weber smatra da karizma proizlazi iz pojedinca, za kojega se drži da ima poseban dar, moć, da je odabran, te on kao takav postaje osoba od povjerenja, divljenja i neupitnog vjervanja. Upravo ovo zadnje, neupitno vjervanje, predstavlja osnovu karizmatične vlasti. Naime, Weber drži da nije dovoljna samo individua i njena moć za formiranje karizmatične vlasti, već da je njezin odlučujući faktor upravo priznanje njenog postojanja od onih koji su podložni njenom autoritetu.²⁰ Dakle, da bi karizma uspjela, tj. da bi se stvorio karizmatični vođa, nije samo dovoljno da on vjeruje u sebe i smatra se nositeljem, onime tko je određen za ostvarenje zacrtanog cilja ili ideje.

14 S. M. Miller, ed., *Max Weber – Selections from his Work*, Thomas Y. Crowell, New York 1963, 28.

15 Isto. 13. Za detaljniju analizu Weberova konstrukta idealnog tipa vidi S. N. Eisenstadt, *Max Weber on Charisma and Institution Building: Selected Papers*, University of Chicago Press, Chicago 1968.

16 Kallis, „Fascism, Charisma and Charismatisation: Weber's Model of Charismatic Domination and Interwar European Fascism“, n. dj., 25.

17 Weber, n. dj., 13.

18 Ronald M. Glassman and William H. Swatos, Jr. „Introduction“ u Ronald M. Glassman and William H. Swatos, Jr. *Charisma, History, and Social Structure*, n.dj., 3.

19 Weber, n.dj., 358.

20 Isto, 359.

Naprotiv, njegova uspješnost ponajprije ovisi o tomu je li on u mogućnosti prenijeti svoju misiju na svoje sljedbenike, te jesu li oni u stanju prihvatiti njega i njegovu misiju, ideju ili cilj kao zadane i nepogrešive. Za Webera to priznanje ne proizlazi iz njihove želje, već iz njihove dužnosti: „...dužnost je onih kojima se on obraća sa svojom misijom da ga prepoznaju kao karizmatično kvalificiranog vođu.“²¹ Nadalje, Weber analizira i mogućnosti gubitka vjere tj. obaveze, koji slijedi ukoliko se ne uspijeva održati vlastito, ali i povjerenje svojih sljedbenika. Dakle, ukoliko vođa ne ostvaruje svoje ciljeve, ili uzastopce u njihovu ostvarenju niže negativne rezultate, velika je mogućnost da će njegova karizma nestati, čime se automatski gubi vjera njegovih najužih sljedbenika. Također, Weber promatra karizmatični tip vlasti kao pojavu izvan svakodnevnе rutine. Naime, on je potpuno različit od racionalnog i tradicionalnog autoriteta te predstavlja revolucionarnu snagu, koja se najčešće rađa iz patnji, sukoba ili entuzijazma.²² Važno je naglasiti i to da Weber vidi karizmu u njezinome najčišćem obliku kao tranzitorni fenomen, koji nastaje i nestaje s trenutkom njena nositelja.

Unutar vlastite razrade karizmatične vlasti Weber također pravi distinkciju, te ju dijeli na „čistu karizmu“ i „rutiniziranu karizmu“. Prema Weberu, kada god se pojavi, čista karizma predstavlja poziv, misiju ili duhovnu dužnost, te je također antiekonomska, tj. ona odbacuje svakodnevnu rutinu. Odnosi unutar čiste karizme su strogo osobni. Također, Weber za ovakav tip karizme tvrdi da se nalazi samo u njegovoj početnoj fazi, te kasnije on ili postaje tradicionaliziran ili racionaliziran.²³ S druge strane, rutinizacija karizme javlja se kao posljedica karizme kao tranzitornog fenomena. Dakle, da bi sljedbenici bili u mogućnosti i dalje izvršavati svoju dužnost, oni traže institucionaliziranje karizme kao takve, bilo kroz posjedovanje određenih kvaliteta viđenih kao važnih i specifičnih značajki karizmatičnog vođe, bilo kroz ritualne manifestacije, imenovanjem, nasljeđivanjem ili karizmom ureda.²⁴

Imajući u vidu gore navedeno, brojni su znanstvenici pokušali ukazati na nedostatke i prednosti Weberova koncepta. Iordachi to najuspjelije sažima kada kaže da postoje dva osnovna načina interpretacije karizme, „...modernizacijska interpretacija, koja pristupa ovome konceptu u relaciji s procesom modernizacije i političke tranzicije zemalja u razvoju i ona više neutralna interpretacija, koja smatra karizmu stalnom i jedinstvenom nuspojavom modernizacije, kako na Istoku tako i na Zapadu.“²⁵ I sam Tucker uzima karizmu kao vrijednosno neutralan pojam te smatra da, ako bi netko postao karizmatičnom ličnošću ta osoba ne mora nužno biti pojedinac vrijedan divljenja.²⁶

21 Kao što je citirano u Iordachi. *Charisma, Politics, and Violence – The Legion of the Archangel Michael in Inter-war Romania*, n.dj., 13.

22 Isto, 361-363.

23 Isto, 362-364.

24 Weber, n.dj., 364-366.

25 Iordachi, n.dj., 17.

26 Robert C. Tucker, „The Theory of Charismatic Leadership“ u *Deadalus*, Vol. 97, No. 3, 1967, 735.

Studije fašizma i karizma, *Führerprinzip*

Kada govorimo o studijama fašizma i analizama pokreta i režima, koncept karizme ili karizmatičnosti se vrlo često uzima(o) kao jedan od osnovnih kriterija pomoću kojega se pokret/režim klasificira(o) kao fašistički ili parafašistički. Iako ovako stroga klasifikacija, bazirana na temelju jednog kriterija, može biti ocijenjena kao restriktivna, ipak je nemoguće odbaciti karizmu kao jedan od sastavnih dijelova analize fašističkih pokreta/režima. Tako primjerice Roger Eatwell smatra karizmu korisnim analitičkim alatom, ukoliko se ona rekonfigurira na tri načina koja on označuje kao „coterie karizma“, krug ljudi sa zajedničkim interesom, „centripetalna karizma“ i „kultna karizma“. Eatwell isto tako drži da karizma i dalje predstavlja važan pristup, koji vidi u ova tri glavna razloga: da su vođe uspjele privući određeni krug ljudi, tzv. *hard core* sljedbenike, zatim u stavljanju naglaska na razliku između personalizacije politike i načina na koji su određeni vođe postali personifikacije stranke ili režima, i kao treće smatra važnim analizirati proces karizmatizacije, onoga što on naziva kultna karizma, tj. namjerni pokušaj stvaranja religijskog osjećaja oko vođe.²⁷

Predmet ove rasprave jest upravo ono što Kallis navodi u svome članku kada se osvrće na „poseban položaj, koji su mnogi fašistički vođe s vremenom zauzeli u političkim i psihološkim strukturama njihovih pokreta, što upućuje na određeni stupanj karizmatizacije od zajednice sljedbenika“.²⁸ Osnovna pretpostavka koju Kallis iznosi jest da monokauzalno objašnjenje fašističke vlasti kao iracionalno-karizmatске ne predstavlja dovoljno dobar temelj za proučavanje i klasificiranje, bilo pokreta, bilo režima. Ono za što se on zalaže jest da se proces karizmatizacije promotri kao racionalno razvijen proces, koji se znatno razlikovao, kako kvalitativno, tako i kvantitativno unutar spektra fašističkih vođa i režima.²⁹ Dakle, jedno od osnovnih pitanja, koje i prema mome mišljenju možemo povezati s likom Ante Pavelića i njegovih sljedbenika jest: predstavlja li „kult ličnosti“, nesumnjivo prisutan unutar fašističkih režima, dokaz već otprije ustanovljene „karizmatične zajednice“ ili on služi kao sredstvo za postizanje takve zajednice? Prema Kallisu, pojava i stvaranje „kulta ličnosti“ ne mora nužno proizlaziti iz prethodno uspostavljene i razvijene karizmatične zajednice.³⁰ Kult ličnosti je umjetno stvoren koncept koji služi prvenstveno stvaranju i naglašavanju legitimiteta vodstva kao takvog. Dakle, mogli bismo reći da nam umjetno stvoren kult ličnost ne govori mnogo o karizmi i samome vođi kao karizmatскоj personi. Kult ličnosti najčešće se formira i nameće unutar državno-birokratskog okvira, pri čemu se njegovi akteri koriste dostupnim institucijama

27 Roger Eatwell. „The Concept and Theory of Charismatic Leadership“ u *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 7, No. 2, June 2006.

28 Kallis, „Fascism, ‘Charisma’ and ‘Charismatisation’: Weber’s Model of ‘Charismatic’ Domination and Interwar European Fascism“, n. dj., 25.

29 Isto, 27.

30 Isto, 34.

u stvaranju i promoviranju vrlo često do tada nepostojećeg kulta vođe. Za razliku od kulta ličnosti, karizma nastaje spontano. Ona se temelji na privlačnosti osobe, magnetizmu njezine ideje i zadanih ciljeva, te zahtjeva slijepu, beskompromisnu poslušnost od njenih sljedbenika, posebno naglašenu u trenucima velike nesigurnosti i neodređenosti konačnog ishoda same ideje.

Prema tome, ukoliko želimo utvrditi je li postojala „karizma“, tj. karizmatična zajednica, kada govorimo o odnosu Poglavnika i njegovih sljedbenika, ustaša, razrješenje ovog problema ne treba tražiti unutar režima, već u samim počecima formiranja prvobitnih međusobnih odnosa. Iako možemo reći da određena vrsta karizme jest prisutna i unutar režima, režim ipak takvu karizmu nastoji kombinirati s tradicionalnim aspektima lojalnosti unutar singularnog simboličnog izražaja, a to je državni vođa.³¹ Dakle, analiza karizmatičnosti Poglavnika, naravno, ukoliko analiziramo prisutnost ili odsutnost prave, „čiste“ karizme, usmjerava naše istraživanje na same početke stvaranja i formiranja tih odnosa. Jer kao što i Tucker navodi, „uvijek se moramo vraćati na početke nastanka osobe kao vođe, umjesto da počinjemo analizu s njegovim statusom dosegnutim u trenutku vrhunca njegove karijere“.³² Ono što je potrebno analizirati i istražiti jesu upravo ti početni odnosi, tj. *bottom up* odnos u stvaranju i konstituiranju međusobnih odnosa. Nadalje, ovakav pristup nas dovodi do razmatranja postojanja „karizmatičnog pokreta“ kao takvog, a čija je osnovna pretpostavka upravo pitanje generiranja „iskrene popularne odanosti koja nadilazi čisto mehaničku participaciju.“³³

Nakon svega navedenoga nameću se određena pitanja vezana uz Poglavnika i njegovu zajednicu sljedbenika. Prvo i osnovno pitanje ovog rada glasi: možemo li Antu Pavelića smatrati karizmatičnom osobom? Je li Pavelićeva karizma istinska, čista, prirodna karizma, ili bismo mogli reći da je ona rutinizirana, tj. da je nastala kao posljedica rutinizacije ureda Poglavnika unutar državno-birokratskog aparata? Je li Pavelić sebe smatrao osobom koja ima misiju, te jesu li njegovi sljedbenici imali osjećaj dužnosti i pokornosti prema svome vođi, a zahvaljujući njegovu pozivu, ideji, ciljevima i karizmi? Radi li se ovdje doista o karizmatičnoj osobi ili o dobro planiranom i izvedenom kultu ličnosti formiranom i razvijenom u razdoblju ustaškog režima? Ukoliko se i radi o kultu ličnosti, razvijenom unutar uspostavljenog režima, proizlazi li on iz već uspostavljenih odnosa karizmatске zajednice te njenog pokušaja prijenosa karizme na širu narodnu zajednicu, ili je on umjetno stvoren upravo u svrhu pokušaja stvaranja i nametanja karizmatične zajednice unutar uspostavljenog režima?

Kao što je već ranije spomenuto, u brojnim studijama i analizama fašizma, a posebno onima koje se odnose na razdoblje formiranja i razvijanja pokreta, pojam

31 Isto, 35.

32 Tucker, n.dj., 739.

33 Kallis, „Fascism, ‘Charisma’ and ‘Charismatisation’: Weber’s Model of ‘Charismatic’ Domination and Interwar European Fascism“, n.dj., 33.

Führerprinzip često se navodi kao jedan od osnovnih faktora u klasificiranju samih, bilo kao fašističkih ili parafašističkih pokreta.³⁴ Vrijednost ovakve analize može se uvijek smatrati upitnom i vrlo često ovisi o preferencijama, pristupima i metodama proučavanja međuratnih pokreta/režima. No, ono što treba naglasiti jest da je upravo komponenta karizme ta koja vrlo često čini razliku između fašističkih i parafašističkih pokreta/režima. Karizma, bilo da je prihvatimo kao idealnotipski Weberov model, ili dozvoljavamo njenu varijaciju unutar različitih pokreta/režima, čini distinktivnu točku komparacije „istinske karizme“ i kulta vođe. I dok kult vođe također vrlo često može težiti karizmatizaciji cjelokupnog društva, dakle odozgo prema dolje, dotle „istinska karizma“, nastala i razvijena u samim začecima pokreta, bazira svoju diferencijaciju na kreiranju odozdogore. I kao što Kallis propitkuje kad kaže „je li kult vođe dokaz postojanja već institucionalizirane ‚karizmatične zajednice‘ ili sredstvo za produkciju takve zajednice“.³⁵ Kallis analizira i testira razne postavke vezane za karizmu, karizmatizaciju, kult vođe. Ono što njegov članak čini drugačijim jest pokušaj analize i objašnjenja problema karizme i karizmatizacije unutar samih fašističkih režima za koje kaže da su u debatama vrlo često „bili zamotani u konceptualnu zbunjenost, nejasnost i kontroverze“.³⁶ Ovaj rad neće se baviti ustaškim režimom, iako on to zaslužuje i zasigurno zahtijeva širu kontekstualizaciju i komparaciju od dosad objavljenih studija.³⁷ Razdoblje režima bit će bitno samo utoliko što će se unutar njega pokušati analizirati gore navedeno. Odnosno, pokušat će se odgovoriti na temeljno pitanje: je li Pavelić uspio okupiti „karizmatičnu zajednicu“ prije uspostave režima na principu odozdogore ili tu zajednicu počinje stvarati upravo u razdoblju režima, prema principu odozgodolje, a koji teži s pomoću birokratsko-državnog aparata stvaranju „umjetne“ karizme, tj. kulta vođe?

34 Vidi primjerice Payne. *A History of Fascism, 1914-1945*, n. dj.; Griffin, *The Nature of Fascism*, Aristotle A. Kallis, „Fascism“, „Para-Fascism“ and „Fascistization“: On the Similarities of Three Conceptual Categories“ u *European History Quarterly*, 2003, Vol. 33, No. 219, 219-249.

35 Kallis, „Fascism, ‘Charisma’ and ‘Charismatisation’: Weber’s Model of ‘Charismatic’ Domination and Interwar European Fascism“, n. dj., 28.

36 Isto, 31. Pitanje konstitucije fašističkog režima, njegove analize i definicije te uopće pitanje mogućnosti njegove definicije danas je tema raznih debata i analiza. Vidi primjerice Kallis, „The Regime Model of Fascism: A Typology“, n. dj., 104.

37 Nažalost, nakon knjige Fikrete Jelić-Butić *Ustaše i NDH* hrvatska historiografija nije se uhvatila u koštac s detaljnijom i šire kontekstualiziranom, komparativnom analizom ustaškog režima, a unutar šireg značaja ponovno aktualnih studija fašizma. Štoviše, unutar razdoblja devedesetih godina jedan segment hrvatske historiografije poprimio je apologetski pristup spram ustaškog pokreta/režima, potican političko-ideološkim razlozima, a na štetu ozbiljnijih povijesnih studija.

Ustaše i stvaranje prvotne karizmatске zajednice

Ante Pavelić zasigurno nije bio nepoznanica na političkoj sceni u dvadesetim godinama prošlog stoljeća. Aktivni član i predsjednik Hrvatske stranke prava te parlamentarni zastupnik, Pavelić je ostavio traga na svoje sljedbenike i stranačke pristaše. Djelujući izrazito antisrpski u svojim govorima i u svojim člancima, posebice nakon ubojstva Stjepana Radića, vjerovao je u ideju potrebe potpunog osamostaljenja Hrvatske i ostvarenja njene nezavisnosti. Krajem dvadesetih, a posebno nakon osude na smrt zbog kontakata s VMRO-om, njegovo političko opredjeljenje postaje krajnje radikalno te on teži ostvarenju ideje nezavisnosti svim sredstvima. Upravo razdoblje njegove osude i odlaska u emigraciju služit će kao početna točka u analizi koja se bavi pitanjem formiranja „karizmatične zajednice“.

Jedan od osnovnih postulata unutar definicije „karizmatične zajednice“ jest proces uvjeravanja i dobrovoljnog odobravanja sljedbenika spram onog što se naziva „mobilizirajućim mitom“.³⁸ Taj mit može biti različite provenijencije. Može se raditi o ideji, nastupu, viziji za promjenom i nečim novim, ili jednostavno potrebom za organiziranjem. Je li Pavelić posjedovao i propagirao takvu ideju koja bi se mogla opisati kao ideja „mobilizirajućeg mita“? U Pavelićevom ideološkom i intelektualnom promišljanju ideja državnosti zauzimala je primarno mjesto te ona čini osnovu Pavelićevih ideološko-intelektualnih postavki. Ona je kao takva prisutna u njegovu političkom djelovanju i prije emigracije, međutim, upravo u razdoblju kasnih dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća ona poprima aspekt mobilizacijske ideje i svojevrsnog „mita“, a upravo u svrhu privlačenja pristaša za ostvarenje tog „povijesnog“ čina i implementaciju te ideje. Ideja državnosti i samostalnosti kao povijesnog prava nije plod vlastitog Pavelićevog ideološkog promišljanja. Ona je preuzeta iz hrvatske intelektualne i političke misli razvijene u 19. stoljeću. Ono što je čini različitom jest Pavelićevo radikalno uvjerenje u njezinu povijesnu ispravnost i neminovno ostvarenje kao predestiniranog i povijesno determiniranog, zapisanog. Tako je već 1925. godine Pavelić u članku, u kojemu je obrazlagao stanje „teške nesreće i teškog iskušenja“, osvrćući se na hrvatski narod, rekao da „Njega vodi ideja njegova prava, kojega mu nitko osporiti ne može, njegova prava samoodredjenja, koje će mu donijeti da bude svoj na svome“.³⁹ Nadalje, Pavelić opisuje hrvatsku samostalnost kao borbu „veliku povijesnu borbu“.⁴⁰ Upravo je aspekt predestinacije, povijesne determiniranosti, povijesnog prava i borbe važan kada se priča o „mobilizirajućem mitu“ i stvaranju karizmatске zajednice. Vidljivo je da je Pavelić stajao i vjerovao u te postulate i prije

38 Kallis, „Fascism, ‘Charisma’ and ‘Charismatisation’: Weber’s Model of ‘Charismatic’ Domination and Interwar European Fascism“, n.dj., 31.

39 Ante Pavelić, „Smije li se zdvajati?“, u *Putem hrvatskog državnog prava. Poglavnikovi govori, izjave i članci prije odlaska u tuđinu*, Tiskara Ustaškog pokreta, Zagreb 1942.

40 Isti, „Velika povijesna borba“, u *Putem hrvatskog državnog prava. Poglavnikovi govori, izjave i članci prije odlaska u tuđinu*, Tiskara Ustaškog pokreta, Zagreb 1942.

razdoblja emigracije. Za njega je tadašnja Kraljevina Jugoslavija bila neprihvatljiva pa je tako u svome govoru dao naznačiti kako gleda na nju i što očekuje u budućnosti kada je rekao: „Gospodo, ja ću biti sretan kad vam budem mogao reći laku noć; bit ću sretan onda, kad vam svi Hrvati uzmognu reći laku noć i hvala vam na ovakvoj zabavi, kakvu smo imali s vama.“⁴¹ Dakle, vidljivo je da Pavelić teži i vjeruje u neupitnu samostalnost hrvatske države. Za njega je razdoblje suživota sa Srbima unutar zajedničke države samo prolazno razdoblje, koje ne može opstati s obzirom na povijesnu borbu i pravo Hrvata na vlastitu državu. Nakon uspostave diktature Pavelić jasno izražava svoj stav kada kaže: „Zbogom! Vraćam se ili u slobodnu državu Hrvatsku ili nikad više.“⁴² Jasno je da Pavelić ima samo jedno na umu nakon ubojstva hrvatskih predstavnika u parlamentu, a to je samostalna Hrvatska. On je spreman zauzeti čelnu ulogu u borbi za ostvarenje te nezavisnosti, svjesno imajući u vidu nejasan ishod te borbe, ali vjerujući u njenu povijesnu ispravnost i konačno ostvarenje tog cilja. Štoviše, već 1927. godine Pavelić ponovnu uspostavu nezavisne države opisuje religijskim rječnikom kada kaže da „iza Golgote dolazi Uskrsnuće. More snage hrvatskog naroda ne može presahnuti.“⁴³ Godine 1928. on to još više naglašava kada kaže da „desetogodišnja kalvarija hrvatskog naroda ne može i ne smije biti završena kakvim sporazumom, nego samo Uskrsnućem“.⁴⁴ Vidljivo je da je religijski rječnik vezan uz državu i njenu ponovnu uspostavu, a samim time i hrvatski narod, kao osnovnu komponentu te države, zauzimao značajan prostor u Pavelićevom ideološkom i intelektualnom promišljanju. Religijski rječnik nije bio stran ni ustaškim članovima ni dužnosnicima, bilo kada je riječ o državi ili Paveliću kao Poglavniku.⁴⁵ Korištenje religijskog rječnika i pojmova te njihovo vezivanje uz ideju o državi i samostalnosti, služilo je u svrhu davanja mistične, nadzemalske, onostrano uvjetovane ispravnosti te ideje. Cilj je bio prikazati tu ideju kao uvjetovanu, predestiniranu, i zapisanu, a koja se ima ostvariti zajedničkim djelovanjem svih

41 Isti, „Laku noć“, u *Putem hrvatskog državnog prava. Poglavnikovi govori, izjave i članci prije odlaska u tuđinu*, Tiskara Ustaškog pokreta, Zagreb 1942.

42 Isti, „Ili u slobodnoj državi Hrvatskoj ili nikada“, u *Putem hrvatskog državnog prava. Poglavnikovi govori, izjave i članci prije odlaska u tuđinu*, Tiskara Ustaškog pokreta, Zagreb 1942.

43 Isti, „Gore srca“, u *Putem hrvatskog državnog prava. Poglavnikovi govori, izjave i članci prije odlaska u tuđinu*, Tiskara Ustaškog pokreta, Zagreb 1942. Pojam politička religija ima svojevrstu konstantu prisutnosti unutar analiza fašističkih i drugih totalitarnih pokreta/režima. Vidi primjerice Emilio Gentile, *Politics as Religion*, Princeton University Press, 2006; *The Sacralization of Politics in Fascist Italy*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1996; „Fascism as Political Religion“, u *Journal of Contemporary History*, Vol. 25, No. 2/3, 229-251; Roger Griffin, „Cloister or Cluster? The Implications of Emilio Gentile's Ecumenical Theory of Political Religion for the Study of Extremism“, u *Totalitarian Movements and Political Religion*, Vol. 6, No. 1, 33-52; Henningsen Manfred, ed. *Voegelin Eric. Modernity Without Restraint*, University of Missouri Press, Columbia 2000.

44 Ante Pavelić, „Svako popuštanje značilo bi izdaju Hrvatske i oskrvrnuće lipanjskih žrtava“, u *Putem hrvatskog državnog prava. Poglavnikovi govori, izjave i članci prije odlaska u tuđinu*, Zagreb 1942.

45 To je posebno vidljivo prilikom proglašenja Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941. te unutar samog režima.

Hrvata u njihovoj borbi za pravednost i ispravljanje povijesne nepravde. Dakako, sve to trebalo se ostvariti pod jednim vođom, tj. Pavelićem kao Poglavnikom. Pored te „religijske“ konotacije samostalnosti, religijski rječnik je za svrhu imao i pridobivanje širih masa za tu ideju. U društvu u kojemu religija čini jednu od okosnica svakodnevnog života i gdje Crkva slovi i zauzima mjesto moralnog autoriteta, takve religijske konotacije vezane za samostalnost i borbu za državu, koja je nepravедno oteta od stranih sila, zasigurno su imale odjeka. Patnje i žrtve te mističnost i predestiniranost nezavisnosti države kao nečega zapisanog, popraćeno i naglašeno religijskim rječnikom i analogijama, zasigurno je imalo odjeka među širim slojevima pučanstva. No ono što je možda i važnije od toga jest upravo „religijska“, mistična konotacija koju takav rječnik daje „mobilizacijskom mitu“ u simboličnom, ali i praktičnom smislu. Religija kao takva podrazumijeva bezuvjetno vjerovanje u ispravnost ideje i njenog nositelja kao odabranog, određenog da iznese, razradi i ostvari tu ideju, dok istovremeno od svojih podanika zahtjeva poslušnost, žrtvu i vjerovanje u to ostvarenje, ili kako je Pavelić to nazvao, *Uskrsnuće*.

Dakle, kao što religije nagovještaju dolazak novoga, konačnoga, tako i Pavelić nagoviješta neupitan dolazak slobode i samostalnosti Hrvata, a u razdoblju emigracije upravo on postaje nositelj te ideje. Može se reći da Pavelić postaje mesija i spasitelj, svojevrsni odabranik, koji je tu ideju „obznanio“, razvio, a zatim u vrijeme režima i ostvario.⁴⁶ Pavelićevi sljedbenici, ustaše, napuštaju dotadašnji način života, iz raznih pobuda, od kojih je zasigurno ideja o formiranju organizacije/pokreta⁴⁷ koja/i kao jedini cilj ima ponovno stvaranje nezavisne države, bila jedan od osnovnih razloga te je nesumnjivo doprinijela njihovoj bezuvjetnoj predaji samoj ideji, te naravno „utemeljitelju“ i nosiocu te ideje, Anti Paveliću. Jer kao što Kallis tvrdi „upravo je ta volonterska pretplata „mitu“ te emocionalno vjerovanje u kapacitet vođe da simbolizira, unaprijedi i slijedi tu ideju, ona koja nadilazi racionalne prigovore ili sumnje“.⁴⁸

Dakako, okolnosti unutar kojih je Pavelićeva organizacija/pokret nastala/o u tridesetim godinama, onemogućile su stvaranje i okupljanje masovnog pokreta širih razmjera. Njegovo djelovanje u emigraciji i nemogućnost političkog djelovanja unutar tadašnje Kraljevine Jugoslavije, onemogućili su širu organizacijsku, političku i

46 Dakako, treba naglasiti da politička religija ne podrazumijeva stvaranje nove religije ili želju za prezentiranjem sebe i vlastite ideje kao novo religijsko vjerovanje. Osnovni postulati te koncepcije teže korištenju religijskog rječnika i simbola za naglašavanje čimbenika smatranih važnim za taj sustav, ideju, pokret, politiku. Osnovna razlika u odnosu na religiju kao takvu, jest nудenje spasenja, uskrsnuća, na ovom svijetu a ne na izvanjskom, onostranom.

47 Pitanje kada točno možemo govoriti o organizaciji a kada o pokretu kod ustaša još uvijek nerazjašnjeno. I sami ustaše bili su nejasni oko korištenja pojmova organizacija/pokret. Upravo zbog te nejasnosti u ovome radu koriste se pojmovi organizacija/pokret, a u svrhu naglašavanja te nejasnoće i nemogućnosti točne definicije stvaranja pokreta kao takvog. Za jednu od mogućih analiza tog razdoblja, prvenstveno vezano uz količinu obrađenih izvora i pruženih informacija, vidi Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941*, Školska knjiga, Zagreb 2007.

48 Kallis, „Fascism, Charisma and Charismatisation: Weber's Model of Charismatic Domination and Interwar European Fascism“, n.dj., 31.

propagandnu djelatnost. Međutim, može se tvrditi da je Pavelić uspio stvoriti i okupiti oko sebe upravo ono što se smatra određenim preduvjetom korištenja koncepta karizme unutar analize koja pokušava objasniti posjeduje li određeni pojedinac karizmu ili ne, a to je upravo mali krug sljedbenika koji čine „karizmatSKU zajednicu“ ili tzv. *Gemeinde*. Nesumnjivo je da je Pavelić za svoje sljedbenike slovio kao čovjek vizije i jasne misije. Smatralo ga se osobom koja je svoj život podredila ideji o samostalnosti države te je tu ideju odlučila ostvariti na bilo koji način i bilo kojim sredstvima. Nadalje, „religijska“ konotacija koja je dana toj ideji, služila je upravo učvršćenju njegova položaja i osobe kao odabranog za ostvarenje te ideje. Njegovo „lutanje“ raznim državama nakon osude na smrt te traženje utočišta i pronalazak istog u fašističkoj Italiji zasigurno je doprinijelo učvršćenju njegova lika i karaktera kao odabranog ili predestiniranog za ostvarenje te ideje. Pavelić je taj koji nalazi utočište, on je taj koji organizira vojne kampove i koji zahtijeva, više ili manje uspješno, asketski način života u ustaškim logorima. On daje zadatke u kojima njegovi pristaše riskiraju živote u pomalo suludim terorističkim akcijama ili pokušajima destabilizacije Kraljevine Jugoslavije, a sve to u svrhu ostvarenja ideje samostalnosti čiji on postaje začetnik, mislilac, nositelj, te njezin odabrani ostvaritelj. Sve to upućuje na jasnu prisutnost vizije i misije u koju su njegovi sljedbenici bili uvjereni. Kao što i Moškov kaže u svome iskazu: „U vezi sa zajedničkim i najvećim ciljem, ciljem slobodne hrvatske države bila je gajena sa svim sredstvima učvršćivana vjernost i poslušnost Poglavniku kao nositelju i oličenju te borbe.“⁴⁹ Sam opseg tih akcija, njihova neuspješnost i svojevršno vjerovanje da one mogu destabilizirati Kraljevinu, ukazuje na slijepu poslušnost i želju za ostvarenjem mita što ga Pavelić propagira, a u svrhu kojeg je i organizirao i uvježbavao svoje sljedbenike. Dakle, mogli bismo reći da na psihološkoj, ali i kognitivnoj razini Pavelić uspijeva izbrisati razliku između ideje i njegove persone. Odnosno, Pavelić postaje utjelovljenje te ideje, to jest ideja postaje sastavni dio Poglavnikova lika i djela, osobito među prvotnim pristašama koji i čine osnovu „karizmatSKU zajednice“. Da je Pavelić bio neosporni mesija postaje jasno i iz prvih tumačenja Načela ustaškog pokreta, izdanih 1935. godine, koje Ante Valenta posvećuje „vodji hrvatske oslobodilačke borbe Doktoru Anti Paveliću kao znak naše neograničene odanosti i zavjeta“.⁵⁰ Iz ovoga je vidljivo da je Pavelić do 1935. uspio formirati ustašku organizaciju/pokret te je nesumnjivo postao njezini neosporni vođa, idejni nositelj te nagovjestitelj/prorok novog dolaska, tj. onoga što je on nazvao uskrснуćem Hrvatske. Pavelić razvija i daje, ne samo „mobilizirajući mit“ i ideološku podlogu ustašama, već i cjelokupnu organizacijsku strukturu koja je vidljiva u dokumentu nazvanom *Ustav – Ustaše, hrvatske revolucionarne organizacije*, koji je napisan i izdan 1932. godine.

49 Hrvatski državni arhiv, HDA, 1561 – SDS Služba državne sigurnosti, 013.1.). 29. / *Dosje Ante Moškova*. 013.0.58.

50 Ante Valenta, ur., *Tumač Načela Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aires, 1935.

Ustav jasno definira strukturu ustaške organizacije/pokreta, njezinu unutarnju hijerarhiju te obveze koje preuzima član prilikom polaganja prisega. U točki 11. Ustav donosi prisegu koju polažu svi oni koji žele postati članom te organizacije/pokreta. Pored zaklinjanja Bogom i svim svetima te obećanjem pridržavanja načela i bezuvjetnog izvršavanja „svih naloga vodstva“ prisega u svom posljednjem dijelu glasi: „Zaklinjem se, da ću se u ustaškim redovima boriti za izvojevanje samostalne hrvatske države i sve učiniti, što mi vodstvo naloži. Ako se ogriješim o ovu zakletvu, ima me po ustaškim propisima stići kazna smrti. Tako mi Bog pomogao. Amen.“⁵¹ Iz teksta prisega vidljiva je bezuvjetna podložnost ne samo vodstvu, već i gore spomenutoj ideji o samostalnosti, tj. „mobilizirajućem mitu“ čiji je Pavelić nositelj, a koji sada biva ugrađen u jedan od temeljnih dokumenata Pavelićeve organizacije/pokreta te je postao osnovnom komponentom djelovanja svih njegovih zakletih, zavjetovanih sljedbenika. Također, vidljivo je da kada pojedinac postane ustaša, da se od njega zahtijeva da se zaklinje na poslušnost vodstvu, odnosno Paveliću kao Poglavniku. Nadalje, ukoliko se pojedinac ogriješi o prisegu, on svjesno pristaje da ga sustigne kazna smrti, te zaziva nadnaravno, Boga i njegovu pomoć, da ga vodi u toj odluci te da mu pomogne da se ne ogriješi o zakletvu, tj. da zadrži pravo odlučivanja o svom vlastitom životu. Upravo ovaj dio zakletve ukazuje na spomenutu tezu o nadilaženju, odbacivanju racionalnog i sumnje u postupke, tj. neupitnog vjerovanja u ispravnost i nepogrešivost Poglavnikovih odluka i njegovih zahtjeva. Stavljanje vjerovanja u ideju i njegova nositelja, u ovom slučaju Poglavnika, ispred želje za pravom na odlučivanje o vlastitome životu upravo ukazuje na odsutnost racionalnog i vlastitog te žrtvovanje istog u korist „mobilizirajućeg mita“ i njegova nositelja, u ovom slučaju, Poglavnika. Nadalje, upravo ta grupa pristaša, dakle prvotnih zakletih ustaša, samim ovim činom stvara i čini „karizmatску zajednicu“ koja vjeruje, žrtvuje, i ne propitkuje postupke Poglavnika ili njegove metode za ostvarenje ideje o samostalnosti, tj. konačnog ostvarenja onoga što sam ovdje nazvao „mobilizirajućim mitom“.⁵² Dakle, nema sumnje da je Pavelić već u ranim tridesetima postao karizmatска osoba unutar uskog kruga svojih sljedbenika. Ideja koju je zastupao i propagirao od dvadesetih godina sada mu je poslužila kao „mobilizirajući mit“ za pridobivanje pristaša i sljedbenika od kojih se zahtijevalo slijepo pokoravanje i poslušnost spram zacrtanih ideja, Poglavnikovih zahtjeva i naredaba. Štoviše, Pavelićevi sljedbenici svjesno su pristajali na činjenicu da, ukoliko se ogriješe o prisegu ili pokažu neposlušnost spram vodstva na što su se obvezali, ima ih sustići kazna smrti. Od njih se očekivala i zahtijevala slijepa poslušnost i plaćanje njihovim vlastitim životom u slučaju kršenja prisega, ali isto tako i za ostvarenje „mobilizirajućeg mita“, odnosno samostalnosti i uspostavi nezavisne države. Odvajanje pojedinca od

51 Vidi Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941*, n.dj., 123.

52 Ovdje se misli na prvotne članove ustaškog pokreta/organizacije: Eugen Dido Kvaternik, Mile Budak, Ante Moškov, Andrija Artuković, Mijo Bzik, Mladen Lorković, Jure Francetić, Ivo Guberina i dr.

moćnosti da sam upravlja svojim životom zasigurno predstavlja jedan od najradikalnijih elemenata unutar ustaške organizacije/pokreta. Istodobno nam to ukazuje i na snagu „mobilizirajućeg mita“, odnosno njegovu privlačnost i magnetizam spram pojedinaca, ali isto tako i na neupitnu vjeru u Poglavnika, u čije ruke ti pojedinci stavljaju svoje vlastite živote. Doslovna primjena tog načela nije bila nepoznanica, bilo da je ubojstva vršio sam Pavelić ili njegovi najbliži suradnici.⁵³

Što je točno sadržavao taj „mobilizirajući mit“? Odnosi li se on samo na ideju samostalnosti države ili sadrži u sebi neke šire naznake buduće države, naroda, zajednice? „Mit“ o samostalnosti države nije samo mit o državi kao pravnom subjektu. Možemo slobodno reći da u Pavelića on zasigurno primarno podrazumijeva stvaranje samostalne države, no on također podrazumijeva i nešto više od toga. Promatramo li *Načela ustaškog pokreta* vidjet ćemo da u njima pored stvaranja samostalne Hrvatske Pavelić navodi i druge ideološke aspekte.⁵⁴ Prvenstveno, ustaška načela

53 Vidi primjerice *Ustaški pokret od 1918.-1941. Elaborat* (Hrvatski državni arhiv, HDA, 1561 – SDS Služba državne sigurnosti, 013.1.), 23-24, koji donosi podatke o ubojstvima pripadnika, a o istome je pisao i Šime Balen u svojoj knjizi *Pavelić*, Hrvatska seljačka tiskara, Zagreb 1952, 19-21, te Ante Moškov, vidi Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941*, n. dj., 264. bilješka 825.

54 *Načela Hrvatskog Domobrana*, poznatija kao *Načela Ustaškog pokreta*, napisao je Ante Pavelić. U razdoblju postojanja Nezavisne Države Hrvatske datum lipanj 1933. naglašavan je kao datum njihova nastanka. Međutim, točan datum teško je odrediti s obzirom da većina prvih publikacija na sadrži datum njihova nastanka. U svom prvom izdanju, *Načela* su se sastojala od 15 točaka, dok ona poznatija, koja je izdao i uredio Danijel Crljen 1942. godine sadrže 17 točaka. Unutar tih dviju edicija vidljive su određene razlike, koje unatoč tome ne mijenjaju njihov sadržaj niti se značajno razlikuju u svojim prezentiranim ideološkim osnovama i stavovima. Osnovna razlika jest u tome što se *Načela* iz 1933. sastoje od kratkih i jednostavnih informacija, koje se mogu smatrati osnovnim ideološkim postavkama i intencijama organizacije/pokreta. U usporedbi s njima, edicija iz 1942. također pruža iste ili slične informacije s dodatkom uvodnog poglavlja, kratkim poglavljem naslovljenim *Poglavljenikova duša*, naslovom svakog načela te njihovim širim i detaljnije elaboriranim objašnjenjima, namjerama i svrsi, a sve to razrađeno na 117 stranica. Između ove dvije spomenute edicije postoje male razlike, a najveća je ta da u 1942. ediciji nailazimo na dva nova načela. Na primjer, *Načelo 8* iz 1933. edicije naglašava pravo Hrvata na stvaranje nezavisne države, dok *Načelo 8* u ediciji iz 1942. godine, bez imalo iznenađenja, naglašava činjenicu da je ta država ostvarena, naglašavajući pritom kako je do toga došlo te kako nikakove povijesno determinirane obaveze ne mogu biti nametnute ovoj novoj državi koje nisu u skladu s *Načelima*. Glavna razlika unutar ovih dviju edicija može se detektirati s *Načelom 12*. Ova razlika ne čini nikakvo značajnije ideološko ili kakvo drugo odstupanje unutar ustaške ideologije, već se sastoji u promijeni mjesta određenih *Načela* i malih alteracija unutar samih tekstova. Primjerice, *Načelo 12* iz 1933. naglašava u jednoj rečenici pripadanje hrvatskog naroda zapadnoj civilizaciji i kulturi. U *Načelima* iz 1942. ovo *Načelo* kao takvo nije prisutno te je zamijenjeno s *Načelom* naslovljenim *Seljaštvo kao temelj države*, koje također postoji u ediciji iz 1933, ali gdje se pojavljuje pod *Načelom 13*. Potom, *Načelo 14* iz 1933. istovjetno je s *Načelom 13* iz 1942. s razlikom u tome da edicija 1942. sadrži više paragrafa. *Načelo 15* iz 1933. identično je *Načelu 16* i *Načelu 17* iz 1942. s razlikom da posljednja rečenice iz edicije 1942. jest kao takva nepostojeća u prvom dijelu edicije iz 1933. *Načelo 17* Iz 1942. jest jednako s drugim dijelom *Načela 15* iz 1933. U konačnici, edicija iz 1942. sadrži dva nova načela, a to su: *Načelo 14*, naslovljeno *Plemstvo rada i dužnosti*, te *Načelo 15*, naslovljeno *Načelo odgovornosti*.

pružaju izvrstan izvor za praćenje i razvijanje ustaške ideologije. Njihove dvije publikacije, ona iz 1933. godine, te ona popularnija i opširnija iz 1942. godine, trebaju se promatrati kao cjelina u razvoju. Dakle, ne treba ih promatrati odvojeno kao da su nastale u dvije potpuno odvojene faze s jasnom točkom distinkcije. Naprotiv, smatram da *Načela* treba promatrati upravo u kontekstu ideološkog razvoja Pavelića i njegovih sljedbenika, ustaša. Kao što i Goldstein ispravno kaže, ta *Načela* „pokazuju jasno izgrađen ideološki sustav, blizak fašizmu i nacizmu“⁵⁵ *Načela* za osnovnu pretpostavku imaju naglašavanje hrvatske etničke jedinstvenosti te ponovno ostvarenje vlastite države. Unutar *Načela* zamjećuje se radikalna ideja o nacionalnoj isključivosti, etničkoj različitosti i jedinstvenosti Hrvata, odnosno o potpunoj idiosinkraziji prisutnoj kod Pavelića. Iako je želja za organiziranjem društva prisutna u *Načelima* iz 1933. godine, ona ipak svoj cjelokupni obujam dobiva u *Načelima* razrađenima 1942. godine, dakle u razdoblju kada je država ostvarena, te se tada pristupa širem aspektu reorganizacije, preporeda društva kao takvog. Tako načelo 16 govori o narodu kao cjelini, zajednici, kada kaže da „Narod je sve, a pojedinci nijesu ništa u usporedbi s narodom“.⁵⁶ Dakle, vidljiva je želja za stvaranjem narodne zajednice na novim osnovama, u kojima cjelina postaje ono važno, dok se pojedinci i njihove želje moraju pokoravati i usmjeravati prema potrebama cjelokupne zajednice. Upravo je ovdje vidljiva poveznica s ideologijom fašizma i njenom idejom stvaranja „novog“, drugačijeg, organskog odnosa pojedinca spram zajednice. U takvoj cjelini pojedinac je bitan samo utoliko ukoliko doprinosi razvoju cjelokupne zajednice kao takve i njenom probitku. Čak je i sam Pavelić to naglasio u svome govoru 18. studenog 1941. kada je rekao: „Danas, kad smo mi, hrvatski narod, pristupili, pošli novim mislima, a odbacili misli sebičnjačke i demokratske, čitav narod postaje jedna velika obitelj, ono što danas Niemci kažu: *Volksgemeinschaft* (narodna zajednica) [...] Ne može više biti takozvanih individualista, ne može biti da probitci pojedinca, kao takvoga, stoje nad obćenitošću, ne može biti da država, kao najsavršeniji oblik narodne zajednice služi dobru i probitcima pojedinaca, nego ima sve biti usredotočeno na to, da služi obćenitosti zajednice.“⁵⁷ Vidljivo je da ne samo *Načela*, već i Pavelić, a vrlo vjerojatno i širi krug okupljen oko njega, imaju na umu stvaranje nečeg novog, njima suvremenog i drugačijeg. To novo treba stvoriti ne samo državu, već i novu narodnu zajednicu Hrvata, novog Hrvata kao takvog, koji bi bio očišćen svih negativnih etničkih, društvenih, političkih i povijesnih čimbenika kontaminacije. Taj cilj se imao ostvariti upravo kroz državu kao najsavršeniji oblik narodne zajednice, kao što kaže Pavelić, a nadopunjuje Crljen kada u razradi *Načela* kaže: „Nezavisna je Država Hrvatska totalitarna, jer udružuje, povezuje i upravlja svim izvorima narodnih sna-

55 Ivo Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Novi Liber, Zagreb 2001, 94.

56 Danijel Crljen, ur., *Načela Hrvatskog ustaškog pokreta*, Tiskara Matice hrvatskih akademičara, Zagreb 1942, 111.

57 Ante Pavelić, „Država je narod, a napose kod nas seljački narod“, u *Ustaška misao. Poglavnikovi govori od 12.X. 1941. do 12. IV. 1942.*, Naklada Glavnog Ustaškog Stana, Zagreb 1942, 15.

ga, duhovnih i stvarnih, jer preuzima na sebe potpunu, totalnu brigu za sve slojeve naroda u svim njihovim životnim potrebama.⁵⁸ Pojam narodne cjeline, zajednice, ne nalazimo samo u *Načelima* 1942. godine, iako je on tamo obrađen i razjašnjen u detalje, već ga nalazimo i *Načelima* iz 1933. godine. U načelu 13 govori se da „svi stališi hrvatskog naroda sačinjavaju jednu narodnu cjelinu“.⁵⁹ Upravo zbog iznimne sličnosti i veoma malih varijacija te postojanja čvrstih poveznica između dvaju navedenih izdanja *Načela*, smatram da taj dokument, za koji su i ustaše smatrale da treba biti okosnicom cjelokupnog života unutar njihova režima, trebamo promatrati kao cjelinu koja se razvija te ideološki i praktično nadograđuje i pokušava implementirati tijekom razdoblja režima. Nadalje, u *Načelima* je vidljivo da se ovdje radi o mnogo široj ideji koja uključuje ne genezu, tj. novi postanak hrvatske države, već upravo ono što Griffin naziva palingenezom nacije, tj. njenim ponovnim rođenjem i transformacijom kao sastavnim dijelom mitološke osnovice unutar ideje ultranacionalizma.⁶⁰ Tako je i osnovna ideja fašizma bila nacionalno jedinstvo i preporod na novim političkim, socijalnim i ekonomskim osnovama.⁶¹ Dakle, radi se o ostvarenju nečega što je postojalo, ali na novim osnovama, a upravo je Pavelić postao osoba koja si je za životnu misiju uzela da to vrati i uspostavi na novim osnovama, ostvarivanjem svog cilja prezentiranog kao „mobilizirajućeg mita“ spram svojih sljedbenika.

U prethodnim rečenicama jasno je iskazano da je Pavelić u tridesetim godinama 20. stoljeća uspio oko sebe okupiti određeni broj poslušnih sljedbenika. Ti sljedbenici, ustaše, bili su motivirani i okupljeni oko „mobilizirajućeg mita“ o državnosti i samostalnosti, čiji je upravo Pavelić postao nositelj, a nakon sporazuma Cvetković-Maček iz 1939., najvjerojatnije i jedini koga se smatralo da taj cilj može u cijelosti ostvariti.⁶² Vidjeli smo također da taj „mobilizirajući mit“ nije bio samo mit o državi, već je u sebi sadržavao i dublju društveno-političku ideološku osnovu koja se poku-

58 Crljen, *Načela Hrvatskog ustaškog pokreta*, n. dj., Načelo 17, 113.

59 *Načela hrvatskog domobrana 1933.*, u Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941.*, n. dj., 127.

60 Griffin, *The Nature of Fascism*, n. dj., 27. Griffinova knjiga izazvala je potpuni preokret u pristupu i proučavanju povijesti fašizma. Cijela debata, prouzročena njegovom knjigom, dovela je do pitanja oko novog koncenzusa i kulturnog pristupa proučavanju fašizma. Iako slabo upoznat s „manjim“ fašizmima, Griffin nedvojbeno uspijeva uhvatiti srž ideje fašizma. Dakako, njegova uska definicija od jedne rečenice jest pomalo isključiva, no isto tako njegova definicija nije zatvorenog karaktera i treba je promatrati kao osnovu koja dozvoljava dalju nadogradnju. Za kritike Griffinova pristupa vidi Mann, *Fascists*, David D. Roberts, Alexander De Grand, Mark Antliff and Thomas Linehan, „Comments on Roger Griffin, ‘The Primacy of Culture: The Current Growth (or Manufacture) of Consensus within fascist Studies’“, u *Journal of Contemporary History*, 2002, Vol. 37, No. 37, i Constantin Iordachi, ed. *Comparative Fascist Studies*, Routledge, London and New York 2010.

61 Kallis, „Fascism, Charisma and Charismatic Domination: Weber’s Model of Charismatic Domination and Interwar European Fascism“, n. dj., 36.

62 O nezadovoljstvu sporazumom te samim time i jačanju potpore ustaškom pokretu govori i Mile Budak. Vidi: *Dosje Mile Budak. 013.0.52.* (Hrvatski državni arhiv, HDA, 1561 – SDS Služba državne sigurnosti, 013.1.). 8.

šala implementirati unutar samog ustaškog režima. Osnovno pitanje koje se nameće, a vezano za Pavelićevu karizmu za vrijeme režima, 1941.-1945., jest ideja, metode i način na koji je Pavelićev lik prezentiran tijekom tog razdoblja. Takva analiza nužno nameće i drugo, već spomenuto, pitanje o tomu radi li se ovdje o stvaranju kulta ličnosti od strane Pavelića, uz pomoć sada mu dostupne birokratske strukture vlasti i države, ili se pak radi o pokušaju karizmatizacije cjelokupnog društva od strane prvotne Pavelićeve „karizmatске zajednice“ formirane 30-ih godina.

Ustaški režim i pokušaj karizmatizacije naroda

Prema Payneu, Nezavisna Država Hrvatska predstavlja jedan od najbrutalnijih režima nastalih tijekom Drugog svjetskog rata.⁶³ Nacionalna isključivost, etnička, vjerska i rasna mržnja činili su okosnicu i jednu od glavnih karakteristika tog režima. No „čišćenje“ tih, za ustaše stranih tijela iz hrvatskog organskog naroda, nije bila jedina zadaća i cilj. Ustaše su u potpunosti prihvaćali tadašnje ideje i principe djelovanja prisutne i u onome što nazivamo fašističkim pokretima i njihovim režimima. Cjelokupna reorganizacija države, društva, politike te svakodnevnog života njenih građana, bazirana na radikalnim, rasnim idejama, a u svrhu stvaranja novog, boljeg i nečeg dugotrajnog, također predstavljaju značajan aspekt unutar ideje i prakse ustaškog pokreta i režima.

Unutar ustaškog režima vidljivo je naglašavanje i poticanje stvaranja lika i djela Poglavnika. No, osnovno pitanje jest: kakav je taj „kult“ bio i čemu je on služio? U prethodnim poglavljima ukazao sam na neupitnu poslušnost i podložnost prvotnih ustaša liku i djelu te zahtjevima Poglavnika. Njihov odnos bio je utemeljen na principu karizmatične zajednice te njome formiranih i vezanih usko osobnih odnosa. Nesumnjivo, uspostava režima mijenja stvari, ali ne u pravcu umjetnog stvaranja i nametanja kulta ličnosti, već u pravcu pokušaja karizmatizacije cjelokupnog društva, upravo od strane prvobitno formirane karizmatске zajednice, tj. osoba s neupitnom vjerom u Poglavnika. Već i samo proglašenje Nezavisne Države Hrvatske ukazuje nam na taj aspekt odnosa, kada se kaže:

„HRVATSKI NARODE!

Božja Providnost i volja našeg saveznika te mukotrpna višestoljetna borba hrvatskog naroda i velika požrtvornost našeg Poglavnika dra Ante Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i inozemstvu:

Oredili su da danas pred dan uskrsnuća Božjeg Sina uskrсне i naša nezavisna država Hrvatska....“⁶⁴

63 Stanley G. Payne, „Nezavisna Država Hrvatska u usporednoj perspektivi“, u Sabrina P. Ramet, ur. *Nezavisna Država Hrvatska, 1941.-1945.*, Alinea, Zagreb 2009, 25.

64 *Hrvatski narod*, 10. travnja 1941.

Vidljivo je da se, unatoč tome što Ante Pavelić u trenucima proglašenja nije bio u Zagrebu, upravo njegova ličnost, borba i žrtva vezuju uz nastanak i konačno ostvarenu samostalnost nove države. Dakle, ovdje se opisuje potpuno ostvarenje Poglavnikove ideje, odnosno njegova „mobilizirajućeg mita“. To idejno ostvarenje, pa čak i u uvjetima u kojima je nastajanje NDH u potpunosti zavisilo od geopolitičkih ciljeva nacističke Njemačke, zasigurno je na psihološkom i ideološkom planu učinilo vjerovanje u Poglavnika, njegova djela i ideje, još čvršćim unutar njegove prvotne „karizmatске zajednice“. Upravo ovim činom ostvareno je ono što je Poglavnik zacrtao, pripovijedao i nagovijestio kao neminovno, zapisano, i kao svoju jedinu svrhu i cilj postojanja, a to je stvaranje nezavisne hrvatske države. Kao što jedan članak kaže: „Pustivši po strani sve ostalo – Poglavnika moramo promatrati sa stanovišta hrvatske državnosti.“⁶⁵ U svrhu tog „mobilizirajućeg mita“ njegovi najvjerniji sljedbenici odricali su se svojih obitelji i života, a sve to da bi u konačnici ostvarili ono u što su bezuvjetno vjerovali. Dakle, upravo ti sljedbenici sada imaju mogućnost zauzeti državno-birokratske strukture vlasti. Oni postaju glavni čimbenici djelovanja unutar ustaškog režima, isto kao i faktori provedbe Poglavnikovih ideja, koje sada trebaju prožeti cjelokupni hrvatski narod i stvoriti karizmatску zajednicu širokih temelja. Nadalje, oni svoju vjeru u Poglavnika pokušavaju i žele prenijeti na šire slojeve te time ukazati na njegovu predodređenost, viziju, misiju, nepogrešivost i žrtvu, koju je on, a i oni zajedno s njime, podnio u svrhu ostvarenja tog zacrtanog cilja. Time se njihovo vjerovanje ne formira prema principu umjetnog stvaranja Poglavnikova kulta ličnosti, već se ono temelji na njihovoj bezuvjetnoj vjeri i poslušnosti, a što svoje opravdanje dobiva upravo u ostvarenju „mobilizirajućeg mita“ oko kojega su se prvotno okupili, djelovali i formirali prvotnu karizmatскую zajednicu.

Ponovna prisutnost vjerskih konotacija i simbolike u činu proglašenja NDH služe već prije spomenutom mistificiranju države te namjernom naglašavanju religijskog osjećaja vezanom uz uspostavu države. Dakle, radi se o ostvarenju onoga što je i sam Poglavnik davno prije navijestio kao zapisano. Uspostavom ustaškog režima, religijske konotacije vezane uz lik i djelo Poglavnika postaju sve naglašenije, a služe upravo u svrhu dokazivanja povijesne determiniranosti i uvjetovanosti lika i djela Ante Pavelića. Ovdje se ne radi samo o velikom državniku, intelektualcu ili vojskovođi koji se u određenom trenutku javlja kao osoba koja je spremna preuzeti i voditi narod u teškim trenucima. Radi se o prezentaciji nečega mnogo većeg, šireg, mističnog, a to je upravo odabranost i predestiniranost nastanka i djelovanja Poglavnika, kojemu je ova zadaća povjerena samim rođenjem, a u što njegovi prvi sljedbenici bezuvjetno vjeruju te tu svoju vjeru pokušavaju prezentirati i prenijeti na šire slojeve naroda.

U brojnim novinskim člancima, knjigama i raznim publikacijama religijski aspekti pri opisivanju Poglavnikova lika i djela čine vidljivu i naglašenu konstantu. Tako jedan članak naglašava da: „Božja Providnost je htjela, da baš ustaški

65 Z. Tanodi, „Obnovitelj hrvatske nezavisnosti“, u *Ustaša – viestnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*, 9.7.1944, br. 28.

Poglavnik dr. Ante Pavelić oslobodi Hrvatsku okova u koje su je god. 1918. okovala gospoda iz samozvanog Narodnog Vijeća.⁶⁶ Jedan od zanimljivijih tekstova u tom pogledu jest zasigurno članak Mile Budaka objavljen u *Hrvatskom narodu* na Božić 1939. pod naslovom „Rodjen je i on je tu“. Iako se kroz članak proteže tematika vezana uz rođenje Isusa Krista, Budakove političke konotacije te opisivanje i podrška nacističkom ratu i kritika HSS-a daju nam mogućnost zaključivanja da se ipak radi o nagovještaju i priželjkivanju dolaska „spasitelja“. Brojne političke konotacije prisutne u Budakovu tekstu zasigurno nemaju nikakve poveznice s rođenjem Isusa Krista, ali nemogućnost da se u tom razdoblju piše o Paveliću zahtijevala je takvu igru riječima. Primjerice, Budak opisuje poteškoće naroda, njegovo oslobođenje od „tudjinskog tutorstva“ te naglašava „čuvajte se, jer dolazi Onaj, koji je Istina i Pravda, da spasi svoj narod“. Kao što je poznato, Isus Krist nije rođen i poslan da bi spasio narod, već da bi izbavio i iskupio cjelokupno čovječanstvo, dok Budak ovo „rođenje“, koje opisuje, vezuje uz jedan narod, hrvatski, a time zasigurno i jednu osobu, Antu Pavelića. Nadalje, on kaže „narod je osjećao, da On dolazi, jer mora doći... Sve ide svojim posve sigurnim putom, posve utvrđenim stazama Providnosti.“⁶⁷ Spominjanje „spasitelja“, „izbavitelja“, te kontekst u kojemu „On“ dolazi, uočljiv je u brojnim novinskim člancima, kako prije, tako i nakon uspostave režima. Primjerice, Jure Francetić u svome članku o radništvu objavljenom u *Hrvatskom narodu*, u siječnju 1940. godine kaže „PA ZATO HRVATSKI NACIONALISTI ZNAJU DA ĆE DOĆI DAN, DOĆI ĆE ON, KOJI ĆE POBIJEDITI“.⁶⁸ Neupitno je da se u oba gore navedena članka govori o „izbavitelju“, „spasitelju“, o onome koji dolazi i koji mijenja. Također je neupitno da se ovdje ne radi o Isusu Kristu, već se radi o vjeri u Poglavnika, njegovu misiju te njezino ostvarenje i ostvarenje njegova „mobilizirajućeg mita“, a u koji i autori ovih dvaju članaka vjeruju i priželjkuju. Vidjeli smo da se Providnost kao takva javlja već i kod proglašenja uspostave NDH, te je ona ta koja je odredila da hrvatski narod mora postojati i mora uspostaviti vlastitu nezavisnu državu, jer tako je Providnost zapisala. Prema Crljenu, jednom od bližih Pavelićevih suradnika, upravo „Providnost nam je poslala Poglavnika. Providnost je stvorila poviestni nadnevak 14. srpnja 1889. Zahvalni smo Bogu za taj dan.“⁶⁹ Poglavnikova povijesna determiniranost te religijske konotacije vezane uz njega kao spasitelja hrvatskog naroda, dolaze upravo od strane njegovih najbližih sljedbenika. Nema sumnje da je to služilo u svrhu okupljanja što većeg broja pristaša, prije i nakon uspostave režima, a nesumnjivo je trebalo dati nadnaravnu, mističnu i božansku podlogu liku i djelu Ante Pavelića, Poglavnika.

66 „Neka je blagoslovljen dan...“, u *Hrvatski narod*, 15.4.1941, br. 62.

67 Mile Budak, „Rodjen je i on je tu“, u *Hrvatski narod*, 25.12.1939, br. 46-47.

68 Jure Francetić, „Hrvatsko radništvo i hrvatski nacionalizam“, u *Hrvatski narod*, 12.1.1940, br. 49.

69 Danijel Crljen, *Poglavnik. Život-misao-djelo*, Povjereništvo za odgoj i promičbu u postrojničtvu, Zagreb (b.g), 16.

Vidljivo je da se liku i djelu *Poglavnika* prije, ali i nakon uspostave režima, pokušalo dati religijsko značenje i odobrenje za stvaranje pokreta, ali i države. I dok kult ličnosti podrazumijeva razne manifestacije, govore i povorke s ciljem slavljenja lika i djela vođe, a čega nije manjkalo ni u NDH, ovakav religijski rječnik ipak ukazuje na nešto drugo – upravo na spomenutu problematiku karizme, tj. karizmatične zajednice. U ovom je slučaju ona stvorena prije uspostave režima te se njegovom uspostavom pokušava proširiti na cjelokupan narod. Dakle, radi se o pokušaju karizmatizacije cjelokupnog naroda, ali ne od Poglavnika kao takvog, već upravo od njegovih prvotnih sljedbenika, tj. onoga što sam ovdje nazvao prvotnom karizmatiskom zajednicom. Radi se o karizmatizaciji koja djeluje odozdo prema gore, tj. od prvotne karizmatске zajednice prema Poglavniku, a zatim ta zajednica nastoji taj osjećaj i vjerovanje širiti prema cjelokupnom narodu. Opisivanje Poglavnika unutar religijskih konotacija služi naglašavanju ispravnosti i uvjetovanosti njegove misije, ideje i njegovih djela, a upravo su to osnovni aspekti koji su i okupili njegove prvotne sljedbenike. Nesumnjivo, uz pomoć dostupnih birokratsko-državnih struktura ta prezentacija poprima sva obilježja prisutna u klasičnim primjerima stvaranja kulta ličnosti. No, osnovna je razlika upravo u tomu što ovdje imamo već otprije uspostavljen karizmatски odnos između Poglavnika i njegovih prvotnih ustaša. Unutar postojećeg režima taj odnos, te unutar njega formirani i prisutni osjećaji, pokušava se prenijeti na cjelokupan narod, a njegovi su nositelji upravo ti prvotni sljedbenici, a ne državni činovnici unutar državnog aparata. Dakle, radi se o zakletim ustašama, osobama koje imaju neupitno povjerenje i vjeru u Poglavnika, o ljudima koji su se odrekli prava da upravljaju svojim životima te su tu odluku prepustili svome Poglavniku. Upravo ovaj aspekt treba promatrati kao važan diferencijacijski čimbenik kada govorimo o pojmu karizme u odnosu na umjetno stvarani kult ličnosti.

Za ustaše, kako one prisutne unutar prvotne karizmatске zajednice, tako i one koji to postaju unutar režima, Poglavnik je taj koji je „trpio i radio da oslobodi svoj narod ropstva“.⁷⁰ On je taj koji vodi nepogrešivo i koji je donio nadu i oslobođenje hrvatskom narodu te zato, kao što je jedan članak u novinama kaže: „Gdje god mi bili, što god radili, uvijek treba da nam ostane na umu ta velika istina, da nismo više stado bez pastira, narod bez vodje i vladara.“⁷¹ Kao što Mile Budak kaže u jednom svom govoru: „Samo Poglavnikovoj dalekovidnoj politici moramo zahvaliti za sve, što imamo, a kad je tako onda doista ne može pametnu čovjeku pasti na um da Poglavnik ne će i sada znati najbolje, što nam treba [...] onda je sveta, najsvetija dužnost svakog Hrvata, da s pouzdanjem i vjerom čeka da vidi, što će Poglavnik učiniti, jer – On će učiniti najviše, što se uopće može učiniti kao što je stvorio i mogućnosti veće nego ih je ikad itko stvorio.“⁷² Vidljivo je da Poglavnikov lik počinje u sebi sažimati sve aspekte naroda, njegovih želja, potreba, htijenja, jednom riječju

70 „Novo razdoblje hrvatske državnosti“, u *Novi List*, 29.4.1941, br. 1.

71 „Poglavnik – nastavljatelj hrvatske vladarske tradicije“, u *Novi List*, 9.7.1944, br. 28.

72 Mile Budak, „Granice se zatvaraju“, u *Novi List*, 16.5.1941, br.18.

on postaje sveobuhvatan i sveprisutan. U jednom članku to je sažeto na ovaj način: „Stanovište je jedno, put je jedan i sudbina je ista, a nad svima je jedan čovjek koji predstavlja jednu i jedinu volju. To je Poglavnik.“⁷³ Nadalje, Ivo Bogdan kaže: „Po prvi put uobće Hrvatska ima na svome čelu kao svoga državnog poglavara čovjeka koji je nikao iz hrvatskog puka“; ili: „Po prvi put u hrvatskoj povijesti nosilac hrvatskog vrhovništva i narodni vodja jesu jedna te ista osoba [...] pravi od Boga nam dani nosilac hrvatske volje, borbe i izgradnje.“⁷⁴ Nadalje, u istome broju nailazimo na članak Vinka Nikolića koji ističe: „Stoljeća su vapila za Njim, za osloboditeljem i narodnim vladarom [...] hrvatski je narod čeznuo za Poglavnikom, utjelovljenjem najljepših osobina hrvatske krvi, najboljim izdankom hrvatske rase, primjerom narodne ljepote i ponosom narodnog uma.“⁷⁵ U svome tekstu „Što nam je Poglavnik prije oslobodjenja i danas“ Crljen kaže: „U prošlosti nevidljivi, mistični vođa, vrelo naših snaga, žudno očekivani osvetnik, dobri vitez iz priče, ponos ustaških boraca, jedina nada potlačene Hrvatske, duh koji je lebdio iznad naših njiva i polja, šuma i krša... Danas: vladar, pravi vođa naroda, stup države, štit i bedem slobode i nezavisnosti, duh i snaga Ustaškog pokreta, otac malenih, zaštitnik potlačenih, obnovitelj slavne prošlosti, graditelj sretne budućnosti, predradnik i prvoborac.“⁷⁶

Iz svega navedenoga vidljivo je da *Poglavnik* u ustaškim pisanjima nije ocrtan samo kao vođa koji je prihvatio zadaću da vodi narod, kao što to kult ličnosti podrazumijeva. Naprotiv, *Poglavnik* je ocrtavan kao mistična osoba, kao duh, kao utjelovljenje hrvatstva, hrvatske rase, osnivač pokreta, te ono najvažnije, nositelj i jedini čuvar konačno ostvarene hrvatske nezavisnosti. Dakle, njegov lik i djelo spojeni su u jedno, kako s državom, tako i s narodom. Bez njega nema ni države, bez njega se ona ne bi mogla održati, a to bi prema ustašama značilo i nestanak samoga hrvatskog naroda. Kao što i sam Crljen kaže: „Kada ga nazovemo obnoviteljem hrvatske države, premalo smo rekli. On je spasitelj i obnovitelj Hrvatskog naroda, a to je mnogo više, jer hrvatska država ne bi mogla postojati bez Hrvatskog naroda.“⁷⁷ Ovdje je jasno vidljivo da prezentacija *Poglavnika* kao odabrane osobe služi naglašavanju njegove povijesne determiniranosti i uvjetovanosti. Za ustaše, on je ličnost kojoj je povjerena zadaća, ne samo stvaranja hrvatske države, već i spasenja hrvatskog naroda kao takvog, koji bi bez njegovih djela, borbe i patnji nestao. Dakle, ovdje se ne radi samo o vođi/političaru. Za ustaše, *Poglavnik* je nešto više, dublje, mističnije, nešto što je providnost odredila kao takva, a ne političke igre i spletkarenja. S *Poglavnikom* „Hrvatski je narod dobio Vodju i čovjeka, kojega mu je namienila sudbina i samo

73 „Poglavnik upravlja sudbinom“, u *Ustaša – viestnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*, 6.12.1942, br. 49.

74 Ivo Bogdan, „Dan hrvatskog vrhovništva“, u *Hrvatski narod*, 14.7.1944, br. 1083.

75 Vinko Nikolić, *Hrvatski narod*, 14.7.1944, br. 1083.

76 Danijel Crljen, „Što nam je Poglavnik prije oslobodjenja i sada“ u *Hrvatski narod*, 12.12.1941, br. 299.

77 Isto.

uz njega je povezana naša sloboda i naše političko smirenje.⁷⁸ Oni ga smatraju predodređenim i rođenim da spasi, izbavi i sačuva hrvatski narod, a unutar konačno ostvarene „stoljetne“ povijesne težnje i prava Hrvata na državu. Kao što dr. Božidar Murgić kaže u jednom članku: „...mi smo Hrvati ujedinjeni oko našeg Poglavnika... Sviestni smo što on za nas znači kao tumač i predstavnik naših želja, potreba i zahtjeva, kao neustrašivi i moćni branitelj naše slobode i državnosti i kao umni vodja i vrhovni državni poglavar.“⁷⁹

Jedna od najvećih religijskih poveznica, koja ima za svrhu prikazati Poglavnika kao spasitelja i bogomdanog, nalazi se u članku pod naslovom „U domu majke i oca“, objavljenom u *Hrvatskom narodu*. Članak govori o susretu s „dva Srca, velika, plemenita, dobra Srca. Srce Materino... Srce Oca mučenika...“ Nadalje autor, opisuje susret s majkom ovim riječima: „A ja sam joj prišao s najdubljim poštovanjem i poljubio, protiv njezine volje, ruku umornu i dragu, prignuo glavu s poniznošću, toga časa svjestan, da to činim u ime svog naroda [...] koja se klanja ovoj Velikoj majci.“⁸⁰ U samome zaključku članka autor donosi da upravo „oni su svom narodu dali tako velikog sina, Osloboditelja Domovine, uskrsitelja Države Hrvatske“.⁸¹ Ovdje vidimo da religijska komponenta i poveznica nije bila vezana samo uz lik Poglavnika. Naprotiv, njegovi majka i otac, svrstani su u taj panteon nadčovječnog, vanzemaljskog, božanskog. Štoviše, odnos između Krista i njegove majke, Marije, čini direktnu liniju komparacije u odnosu između Poglavnika i njegove majke. Tako autor kaže: „Ako simboliku Uskrsa do kraja promotrimo, vidjet ćemo da se je Isus s posebnom brigom obratio Materinim bolima, ali da joj se javio kad je bila zajedno s učenicima. On pripada narodu, on pripada učenicima, a velika majka nije ljubomorna na svoj narod, jer i ona njega iznad svega, više nego i što drugo voli, zato ona ni ne osjeća tu Njegovu ljubav Domovini kao uskratu sebe, nego kao obično pravo.“⁸² Unutar Pavelićeve karizme, koja je nesumnjivo kao takva postojala, vidljivo je da i majka i otac zauzimaju svoje mjesto, kao oni koji su dali i odgojili tog čovjeka. Također, prikazuje se i naglašava njihova patnja i ljubav spram sina, a kojih se odriču zbog njegovih viših ciljeva za koje ga je, kako su sami ustaše tvrdili, Providnost odredila i uputila na put njihova ispunjenje. Prikazane su njihove patnje koje su zanemarene u svrhu ostvarenja zapisanog, te su zatomljene zbog patnji i očekivanja naroda.

Pored ovakve, mistično/religijske konotacije unutar ustaškog režima, Pavelićeva se karizma pokušavala prikazati kao sveprisutna i u svakodnevnom životu. On je svrstavan uz bok Hitlera i Mussolinija, kao novih vođa Europe. Također, brojni zakonski akti određivali su ponašanje i svrhu slavljenja Poglavnikova lika i djela. Tako

78 „Uz Poglavnika za Nezavisnu Državu Hrvatsku“, u *Ustaša – viestnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*, 18.10.1942, br. 42.

79 Božidar Murgić, „Narod pred Poglavnikom“, u *Hrvatski krugoval*, 27.6.1943, br. 26.

80 „U domu majke i oca koji su hrvatskom narodu dali osloboditelja“, u *Hrvatski narod*, 15.4.1942, br. 62.

81 Isto.

82 Isto.

primjerice, Poglavnik jedini kao takav ima, pored državne zastave i svoju vlastitu, Poglavnikovu zastavu. Ona je simbolizirala njegovu prisutnost ili odsutnost, tj. bila je postavljena na svim manifestacijama na kojima je on bio prisutan, te je na njegovu uredu označavala njegovu prisutnost ili odsutnost.⁸³ Također, zakonski je bila regulirana i proslava Poglavnikova imendana, 13. lipnja. Pored Božje službe, odredba traži da upravitelj ili nastavnik ima „u snažnim crtama prikazati osobu Poglavnika kao rodoljuba, političara i državnika... Ne će to biti teško gledajući pred sobom Njega.“⁸⁴ Nadalje se propisuje pjevanje pjesama posvećenih Poglavnikovoj osobi te čitanje odabranih odlomaka iz njegovih djela. Odredba završava riječima: „Sama proslava u svim školama neka bude dostojanstvena, neka je prožimlje duboki pietet mladeži prema narodnom geniju, koji je težnju vjekova oživotvorio potomstvu.“⁸⁵

Kroz ove dvije faze djelovanja Poglavnika, od razdoblja tridesetih do 1945. godine, dakle razdoblja emigracije i uspostave ustaškog režima, vidljiva je nesumnjiva vjera u njegove ideje, njegov konačno ostvareni „mobilizirajući mit“ i djela od strane njegovih najbližih suradnika. Upravo je ta prvotna karizmatска zajednica, okupljena oko „mobilizirajućeg mita“, bila zaslužna za propagiranje i difuziju vlastite vjere u njega spram širih slojeva naroda. Nesumnjivo, uspostavom režima, karizmatски odnosi postaju kompliciraniji, a vrlo vjerojatno se više i ne zasnivaju na prvotno stvorenim temeljima izvan svakodnevnе rutine, s obzirom na političke, društvene i svakodnevnе aspekte, koji do uspostave režima nisu bili prisutni. I sam Weber je analizirao i spomenuo mogućnost gubitka vjere od prvotnih sljedbenika, a u trenucima kada vođa više ne ispunjava svoje ciljeve i ne ostvaruje propagirane ideje, a čime dolazi i do gubitka karizme. Kod Poglavnika, možemo slobodno reći da početkom travnja 1941. njegova karizma doživljava puni uzlet. Ostvarenjem „mobilizirajućeg mita“, a time i dokazivanjem vrijednosti žrtve ali i vjerovanja u njega, Poglavnik postaje nepogrešiv, bogomdan, sa svrhom rođen lik, koji je ispunio stoljetnu težnju hrvatskog naroda. Pomalo paradoksalno, no upravo tim ostvarenjem te ulaskom karizmatске zajednice u svakodnevnu sferu djelovanja, Poglavnikova karizma počinje istodobno i slabiti.

Kao zaključak, ostaje mi odgovoriti na dva pitanja: Koliko je prvotna karizmatска zajednica uspjela u svom naumu karizmatizacije društva, tj. je li Poglavniku dana šira osnova potpore u narodu? Drugo pitanje: Blijedi li Pavelićeva karizma uspostavom režima i nizanjem očitih neuspjehа tijekom tog razdoblja?

O uspješnosti ustaške ideje unutar hrvatskog naroda te ostvarenja potpore za tu ideju teško je govoriti. U tu svrhu istraživač raspolaže fragmentarnim podacima i pojedinim izvještajima preko kojih je moguće dati određen zaključak no on se mora uzeti u obzir kao nepotpun. Unatoč tome, ovdje ću naznačiti određene brojke koje nam mogu dati uvid u to. Nema sumnje da su Hrvati pozdravili stvaranje NDH.

83 Petar Požar, *Ustaša: dokumenti o ustaškom pokretu*, Zagrebačka stvarnost, Zagreb 1995, 157-159.

84 Isto, 262-263.

85 Isto, 263.

Slavko Goldstein u jednom intervjuu *Slobodnoj Dalmaciji* konstatirao je da „desetog travnja 1941. vjerojatno bi 90 posto hrvatskih građana glasovalo za NDH, dok 1. siječnja 1945. Pavelić ne bi dobio niti deset posto glasova“.⁸⁶ U svome radu o ustaško-domobranskom pokretu Mario Jareb navodi da brojke o 2000 pristaša, iznesene u dosadašnjim istraživanjima, nemaju osnovu. On tu svoju tezu potkrepljuje činjenicom da je *Hrvatski narod* bio tiskan u 80.000 primjeraka, a primjerice ilegalna *Hrvatska pošta* u 10.000.⁸⁷ Jareb je u pravu kada zaključuje da je broj pristaša zasigurno bio veći, a posebice imajući na umu široku djelatnost ustaških pristaša krajem tridesetih godina dvadesetog stoljeća kombiniranu s Pavelićevim „mobilizirajući mitom“ oko stvaranja države i samostalnosti. Također, nema sumnje da je Poglavlник među narodom slovio kao osoba koja donosi to oslobođenje. Ne može se tvrditi da je on u narodu bio nepoznanica te da njegove i ideje njegovih ustaša nisu bile poznate, posebice krajem tridesetih godina. Možda jedan indikativan slučaj o osjećajima i očekivanjima naroda jest i izvještaj SS-Standartenführera⁸⁸ Veesenmayera od 14. travnja 1941. godine. U tom izvještaju Veesenmayer spominje sastanak s Pavelićem u Karlovcu, na koji ovaj „nije stigao do 20:45, s obzirom da je njegov put kroz Hrvatsku bio jedna trijumfalna procesija“. Nadalje, Veesenmayer spominje da je „dobrodošlica priređena Paveliću od strane njegovih vjernih sljedbenika bila uzbudljiva. Pavelićeve kvalifikacije za vođu su neosporne zbog discipline njegovih sljedbenika i ljubavi naroda.“⁸⁹ Pridodamo li tome i neke izvještaje osoba prisutnih prilikom Pavelićeva povratka, objavljene kao novinske članke, Veesenmayerov izvještaj možemo promatrati kao vjerodostojan i nadasve indikativan kada se radi o potpori Poglavlniku i očekivanjima vezanima uz njega. Primjerice, dr. Ivo Guberina, koji se vraćao s Pavelićem iz Italije, piše o dočeku u Lokvama gdje „čitavo je mjesto bilo u zastavama i svečanom raspoloženju“.⁹⁰ Nadalje, opisujući dalji put Guberina kaže: „Kudgod naši samovozi prolaze sakuplja se sviet, baca cvieće i kliče: Živio Pavelić, živjeli Ustaše.“⁹¹ Spominje Delnice, Vrbovsko, Ogulin, Karlovac, te susret Poglavnika i njegovih starih suboraca u Ogulinu.⁹² Sličan izvještaj donosi i Ivo Bogdan u članku gdje opisuje susret i put s Poglavlnikom. U tom opisu stoji: „Prolazimo Dugom Resom, dostižemo Zvečaj... štogod idemo dalje opažamo sve više svieta na cesti. Susrećemo slavoluke, a posvuda zastave i sve gušće skupine naroda... Sada je na cesti bilo još više naroda. Kod svakog naselja put je bio zakrčen... Jasno nam je da ćemo

86 <http://www.monitor.hr/clanci/pet-trauma-u-hrvatskoj-dusi/25268/> (posljednji puta pogledano 4. travnja 2012)

87 Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941.*, n.dj., 567.

88 Drugi najviši oficirski čin u Trećem Reichu (karakteristično i za SA i za SS).

89 *Documents on German Foreign Policy 1918-1945*, Series D, Vol. XII. The War Years, February 1-June 22, 1941, 549.

90 Ivo Guberina, „Na putu u Domovinu“, u *Spremnost. Misao i volja ustaške hrvatske*, 5. travanj 1942, br. 6.

91 Isto.

92 Isto.

uz ovako sporo napredovanje u Karlovac stići kasno u noć.“⁹³ Usporedimo li ova dva opisa s izvještajem Veessenmayera, možemo zaključiti da Poglavnik nesumnjivo nije bio nepoznanica u narodu. Treba imati na umu da je njegov „mobilizirajući mit“ te religijski aspekti vezani uz osobu Poglavnika, ali i državu i hrvatski narod, zasigurno imao utjecaja na shvaćanje i percepciju među širim slojevima naroda. Upravo uspostavom NDH, Poglavnik je taj „mit“ ostvario, te stoga nesumnjivo u prvim mjesecima i imao značajnu podršku unutar šireg korpusa hrvatskog naroda. Ako tome pridodamo i religijske aspekte vezane uz Poglavnika i državu te sudbonosno doba koje je nastupilo novim ratom, nesumnjivo je da Poglavnik zauzima značajnu poziciju među širim slojevima naroda.

Pitanje zalaska i slabljenja karizme, odnosno napuštanja Poglavnika od njegovih prvotnih, najbližih suradnika, predstavlja još jedan aspekt na koji je teško ponuditi konačan odgovor. Ono što se može zaključiti jest da je Pavelić nesumnjivo nekim svojim potezima, a nadasve rasnom te etnički isključivom politikom unutar ustaškog režima, zasigurno izazvao ogorčenje i revolt u određenim, ali ne i svim, krugovima hrvatskog naroda. Neki od prvih akata koji su doprinijeli padu Poglavnikove karizmatičnosti zasigurno su bili *Zakonska odredba za obranu naroda i države te Rimski ugovori o razgraničenju između Italije i NDH* potpisani 18. svibnja 1941. godine. Prvi akt sažima čin veleizdaje koji služi uspostavi terora i masovne egzekucije, a sve uz pomoć predviđenih narodnih sudova. Nadalje, zakon nalaže kaznu smrti za sve one koji se proglase krivima za ugrožavanje države.⁹⁴ Ugovorom s Italijom Poglavnik je prepustio velik dio područja Dalmacije na upravu Italiji te je time nesumnjivo izazvao gnjev i ogorčenje određenog dijela stanovništva tih područja. Imamo li na umu i unutarnje stanje u NDH te sve jače i masovnije djelovanje antifašističkog pokreta, jasno je da je početni entuzijazam, koji je nesumnjivo postojao, polako jenjavao. Međutim, to ne znači da je Poglavnikova karizma nestala sa stvaranjem NDH, odnosno s prvim političkim, socijalnim ili drugim neslaganjima. Naprotiv, nema sumnje da je većina prvotnih sljedbenika, ali i onih iz razdoblja režima i potkraj 1944. godine, početkom 1945. još uvijek vjerovala u Poglavnikov „mobilizirajući mit“ te ispravnost njegovih odluka i djela. U konačnici, njegov „mobilizirajući mit“ jest bio ostvaren, a krajem 1944. godine još uvijek u funkciji zavođenja sljedbenika i njihova neupitnog vjerovanja u njegovu ispravnost, povijesnu uvjetovanost, determiniranost i pravo.

Dakle, kada govorimo o Poglavniku i ustašama, njihov odnos se ne može svesti na općenitu formulaciju odnosa vođa – sljedbenici, koji bi upućivao na umjetno stvaranje i promoviranje kulta ličnosti kakav je bio uobičajen unutar autoritarnih režima međuratnog razdoblja. Ovdje se ne radi o kultu ličnosti koji je „namjerno konstruiran i upravljan mehanizam, koji za cilj ima integraciju političkog sistema

93 Ivo Bogdan, „Susret s obnoviteljem hrvatske državnosti i nezavisnosti na Uskrs 1941.“, u *Spremnost – Misao i volje ustaške Hrvatske*, 5. travanj 1942, br. 6.

94 Požar, n.dj., 149.

oko samoga vođe“,⁹⁵ već o odnosu i vjeri stvorenoj izvan uobičajenih socijalnih i političkih struktura. Njihov prvotno formirani odnos, baziran na snažnom osobnom aspektu te poduprijet idejom ostvarenja samostalnosti i uspostave hrvatske države, tj. „mobilizirajućim mitom“, a stvoren i formiran izvan uobičajenih političkih ili socijalnih okvira, stvorio je zajednicu baziranu na karizmatском odnosu. Unutar tako formirane karizmatске zajednice Poglavnik je slovio kao neosporni vođa. Njegov status bio je znatno drugačiji od onoga prisutnog kod nekih njegovih suvremenika, a oko kojih se formirao umjetno stvaran kult ličnosti. Poglavnikovi sljedbenici smatrali su ga posebnim, nadnaravnim, vanzemaljskim, providnošću određenim vođom, koji je postao utemeljitelj, nositelj i ostvarivač „mobilizirajućeg mita“. Sve je to za posljedicu imalo dobivanje neupitne podrške, poslušnosti i vjernosti njegovih prvotnih sljedbenika, ustaša, za njegove ideje, akcije i ciljeve. Također, kada govorimo o razdoblju NDH, unutar njega se ne može govoriti o stvaranju umjetnog kulta ličnosti koji bi bio baziran na birokratskom odnosu vođa – sljedbenici, a utemeljenom na tada dostupnom birokratsko-državnom aparatu. Ovdje se prvenstveno radilo o pokušaju karizmatizacije cjelokupnog naroda upravo od gore spomenute prvotno formirane karizmatске zajednice, te njima pridruženih zakletih ustaša u razdoblju režima. Oni su svoju neupitnu vjeru u *Poglavnika* i njegova djela pokušali prezentirati, razraditi i usaditi u svakog pojedinca unutar onoga što su smatrali da treba postati organskom narodnom zajednicom, a upravo je Poglavnik unutar takve zajednice slovio kao odabrani, predodređeni vođa, njezino utjelovljenje i primjer. I upravo je ovakvo poimanje Poglavnika, prisutno kod prvotno formirane karizmatске zajednice, služilo ideji pokušaja dalje karizmatizacije cjelokupnog naroda. Dakle, ovdje se nije radilo o stvaranju umjetnog kulta ličnosti i njegova nametanja, već o difuziji postojeće vjere prisutne unutar prvotno formirane karizmatске zajednice o personifikaciji Poglavnika kao osobe predodređene za spas, izbjavljenje, a koji je nikao iz naroda te koji kao takav predstavlja njegovo utjelovljenje. Odnosno, *Poglavnik* je trebao „...u narodnim dušama biti uzdignut na najveći pijedestal, do kojega ne može segnuti ni najmanja misao o njegovoj povredivosti. Pojam vodje u narodnim očima mora biti nešto najsvetijega, jer u vodji svaki narod mora gledati inkarnaciju svojih najvećih želja, težnja, stremljenja – svega onoga što se zove narodnim programom... To može čovjek koji je zaista nikao odozdo, iz naroda, iz njegovih redova, koji nije izabran ni imenovan, ni došao na to mjesto nekim nasljednim redom.“⁹⁶

95 E. A. Rees, „Leader Cults: Varieties, Preconditions and Functions“, u Balasz Apor, *The Leader Cult in Communist Dictatorships*, Palgrave, Basingstoke 2004, 4.

96 „Narod i njegovi vode“, u *Hrvatski narod*, 9.2.1939, br. 1.

SUMMARY

„Charismatic“ *Poglavnik*? Poglavnik and the Formation of Charismatic Community – Applicability and Usefulness of Weber’s Concept of Charisma

In this article the author analyses the applicability of the concept of charisma and „charismatic community“ on the case study of *Poglavnik*, Ante Pavelić, and his closest followers, the core members of the Ustasha movement during 1930s. By examining this concept, its development, and various scientific explanations and usage from Max Weber to recent scholars’ interpretations, such as that of Aristotle, A. Kallis for the first time places the established relations among the Ustashas within the concept of charisma and „charismatic community“. By analysing and reconstructing the relations created between the leader and its followers, he examines whether their relations can be seen and described as those which led to the creation of „charismatic community“ whose members gathered around one idea, the „mobilizing myth“, embodied in one man, their *Poglavnik*. Within his text, the author argues that such analysis is important from two aspects. On the one hand it provides an innovative and until now completely neglected scholarly way of analysing and examining the relations created among the core members of the Ustasha movement, while on the other hand, it questions the commonly accepted perspective and explanation of these relations as those between a leader and his subjects based on an artificially constructed leader cult.

Key words: Max Weber, charisma, leader cult, *Poglavnik*, Ustashas